This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.257-264

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210613

Data przesłania: 01.08.2021
Data akceptacji: 05.09.2021

Inesa Szulska
Uniwersytet Warszawski
iszulska@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-3355-4419

Jolita Linkevičiūtė-Rimavičienė, *Kilmės įrašas. Komunikacija ir kultūrų hibridizacija Lietuvoje*, Vilniaus Gedimino Technikos Universiteto leidykla TECHNIKA**, Vilnius 2019,** 283 stron

Omówienie studium Jolity Linkevičiūtė-Rimavičienė *Kilmės įrašas. Komunikacija ir kultūrų hibridizacija Lietuvoje* [Zapis pochodzenia. Komunikacja i hybrydyzacja kultur na Litwie] pragnę zacząć od krótkiej prezentacji sylwetki autorki. Jest absolwentką dziennikarstwa Uniwersytetu Wileńskiego, autorką rozprawy doktorskiej „Kultūrinės tapatybės konstravimas programiniuose lietuvių periodinės spaudos tekstuose" [Konstruowanie kulturowej tożsamości w programowych tekstach litewskiej prasy periodycznej], poświęconej walorom komunikacyjnym manifestów prasowych wydawanych od czasów „Aušry" do Litewskiego Ruchu na rzecz Przebudowy Sąjūdis. Od początku kariery naukowej obszar zainteresowań naukowych Linkevičiūtė-Rimavičienė był zorientowany interdyscyplinarnie: współtworzą go historia kultury, historia kształtowania mentalności i strategie komunikacji temu służące, historia idei i ich reprezentacja w sztuce. Z narzędzi badawczych, które sobie szczególnie ceni wilnianka, wymienić należy semiotykę narracji A. J. Greimasa, hermeneutykę i współczesny dyskurs postkolonialny.

Recenzowane studium składa się z wprowadzenia, dwóch części zasadniczego wywodu (liczących ok. 100 stron każda), epilogu, bibliografii, streszczenia w języku angielskim, wykazu haseł osobowych

i aneksu. Ze względu na eklektyczny charakter całości (zarówno narzędzi, jak i podmiotów poddanych obserwacji) badaczka zasadnie zastosowała podział na podrozdziały, co znacząco ułatwia orientację w meandrującym toku wypowiedzi.

Pierwsza część monografii Linkevičiūtė-Rimavičienė została poświęcona charakterystyce wyboru narzędzi analityczno-badawczych. Pod zbiorczym tytułem *Kilmės įrašas* (dosłownie „zapis pochodzenia", a może trafniej „kod/genotyp pochodzenia") kryją się intrygująco zatytułowane cząstki: *Kodėl – semiotika?* [Dlaczego – semiotyka?], *Diskurso aistros* [Żądze dyskursu], *Diskurso slėpiniai* [Zagadki dyskursu], *Mitologijos problema* [Problem mitologii], *Metaforos gundymas* [Pokusa metafory], *Pradžios mito labirintai* [Labirynty mitu początku], *Kultūriniai kontekstai* [Konteksty kulturowe], *Sunykusios lietuvių civilizacijos pėdsakai Abiejų Tautų Respublikos dirvoje* [Ślady degradującej litewskiej cywilizacji na gruncie Rzeczpospolitej Obojga Narodów], *Kokia civilizacija? Kokia kultūra?* [Jaka cywilizacja? Jaka kultura?], *Civilizuotumą pakeičiantis apšviestumas* [Oświecenie zastępujące ucywilizowanie]. Znajdziemy tu szczegółową prezentację założeń semiotyki narracji A.J. Greimasa, w tym narzędzi, których funkcjonalność została wyzyskana w części 2 podczas oryginalnego badania metadyskursu, czyli ewoluującej poprzez stulecia litewskiej narracji historycznej i tożsamościowej, za której kulminację uważa autorka poglądy głoszone na łamach periodyku „Aušra" (1883–1886)[1]. Ponadto warsztat badaczki

[1] Co prawda, na gruncie polskiej humanistyki od lat prezentowane są ogólne założenia gramatyki narracyjnej A.J. Greimasa, natomiast sporadycznie napotkać można oryginalniejsze próby wykorzystania tej metodologii. Dotychczas, poza przekładami wybranych dzieł Greimasa na język polski ukazało się kilka osobnych artykułów poświęconych omówieniu poglądów semiotyka – por. K. Rosner, *A.J. Greimasa semiotyka narracji*, „Pamiętnik Literacki" 1976, z. 67/2, s. 341–352 (tu jako potencjalny obszar wyzyskania metodologii wskazane zostały, obok tekstów narracyjnych, takich jak bajki, mity, opowieści, pisane teksty słowne, dzieła malarskie, zaś jako obszar interdyscyplinarnych badań literaturoznawstwo, sztuka, folklorystyka i badania nad mitami). Z kolei art. M. Nowotnej-Szybistowej (*Greimas*, „Teksty Drugie" 1994, nr 1, s. 149–159) ma charakter biograficznego omówienia. Z prac now-

wsparty został wyborem metod i narzędzi z różnych obszarów humanistyki: antropologii kultury, psychoanalizy, dekonstrukcji, socjologii, badań postkolonialnych (m.in. J. Fontanille'a, J. Łotmana, J. Derridy, Z. Freuda, C. Junga, M. Eliadego, R. Barthes'a, T. Snydera, V. Proppa, O. Haleckiego, E. Fromma, P. Ricoeura, E. Landowskiego, H. Bhabhy). Zakresy narzędzi semiotyki, komunikacji społecznej, antropologii i elementów filozoficznego dyskursu często zaziębiają się ze sobą, tworząc ramy ich zastosowania w odniesieniu do dobrze znanych, wręcz fundamentalnych tekstów tożsamościowych wspólnego niegdyś państwa polsko-litewskiego. Tak sprofilowany ogląd skutkuje nowym, niejednokrotnie zaskakującym świeżością spojrzeniem na spuściznę ideowo-kulturową Rzeczpospolitej Obojga Narodów. Co ważne, już w części 1 zostały zamieszczone próbki analizy analitycznej, dotyczące m.in. mitu o Sowjuszu i o założeniu Wilna, kontekstów znaczeniowych bajek litewskich. Za każdym razem, gdy Linkevičiūtė-Rimavičienė przygląda się strategiom narracyjnym budującym litewską świadomość narodową, mocno dochodzącą do głosu w periodykach doby odrodzenia, padają nieoczywiste, śmiałe pytania o trudne, przemilczane bądź wręcz wstydliwe, zapożyczone bądź skrzętnie zmanipulowane elementy etnicznej tożsamości. Ramy chronologiczne oglądu (choć czasami autorka pozwala sobie na znaczne przeskoki myślowe, niekiedy o kilka stuleci) są nakreślone z rozmachem – od mitycznych początków Litwy po kolejne unie polsko-litewskie (z wyjątkiem pominiętej tzw. unii mielnickiej z roku 1501), poprzez umowę kiejdańską J. Radziwiłła z Karolem X Gustawem o zerwaniu unii z Koroną Polską, po Konstytucję 3 Maja, kulisy Targowicy, modernizację mentalności litewskiej w XIX w., mię-

---

szych wymienić należy *Semiotyczne olśnienia. Szkice o teorii A. J. Greimasa*, red. A. Grzegorczyk, Poznań 1997; artykuły P. Szkudlarek, *Kryzys semiotyki strukturalistycznej i próby jego przezwyciężenia w późnych koncepcjach A.-J. Greimasa i U. Eco*, „Idea" 2006, nr 18, s. 133–142 i A. Derkowskiej *Metoda strukturalna (model aktancyjny) Algirdasa Juliena Greimasa w analizie dzieła operowego na przykładzie „Raju utracongo" Krzysztofa Pendereckiego*, [w:] *Kurs na Ferdinanda de Saussure'a*, red. nauk. A. Grzegorczyk, A. Kaczmarek, K. Machtyl, Poznań 2017, s. 349–363.

dzywojnie aż po konsekwencje manipulacji wartościami narodowymi w dobie sowietyzacji Litwy. Niestety, nie zawsze uwaga badaczki w dostatecznym stopniu koncentruje się na konkretnych ideach, kontekstach, wartościach danej epoki, miejscami rażą kilkustronicowe przytoczenia sądów wybranego badacza (np. omówienie ideologii doby renesansu i baroku podane za D. Kuolysem[2]).

Z kolei część 2 tworzą podrozdziały: *Tikrinis vardas* [Nazwa własna], *Tradicijos atkaklumas* [Zaciekłość tradycji], *Maištas prieš laiką*. *Atsinaujinimo procedūros* [Bunt przeciwko czasowi. Procedury odnowy], *Teksto lemtis: Meistravimo silpnybė* [Los tekstu: Słabość Mistrzostwa], *Trapi vieta – diskursas* [Wrażliwe miejsce – dyskurs], *Įsižeidimų našta Liubline* [Ciężar obrazy w Lublinie], *Rašto prievarta, verčių pakeitimas objektais* [Przemoc pisma, zamiana wartości w obiekty], *Verčių perdavimo operacija* [Operacja przekazania wartości], *Pilietinės laisvės akmuo bendros Tėvynės vientisume* [Kamień wolności obywatelskiej na łonie wspólnej Ojczyzny], *Maloningas Apvaizdos kvapsnis, silpnumo akimirka: Hamaritia: pasivaikščiojimas tamsoje* [*Woń Miłościwego Objawienia, chwila słabości: Hamartia: spacer w ciemności*], *Moralinė tapatybė žaismo išvakarėse* [Tożsamość moralna u progu gry], *Pamainomumo geismas* [Pragnienie zastępowania], *Stimulo ir struktūros alkis* [Głód bodźca i struktury], *Prigimtinis įstatymas, įrašytas į širdį* [Wrodzony dogmat, wyryty w sercu], *Paslaptingas maskavimas* [Tajemnicze maskowanie]. Podstawę materiałową analizy stanowią teksty o charakterze politycznym, prawniczym i historycznym, ważne dla kształtowania się zrębów tożsamości państwowej i kulturowej mieszkańców WKL (w szczególności ziemiaństwa): trzy redakcje *Statutów Litewskich*, traktat M. Litwina *Dem oribus tartarorum, lituanorum et moschorum*, memoriał A. Gasztołda do królowej Bony Sforzy, A. Rotundusa *Rozmowa Polaka z Litwinem*, S. Dowgirda *Genealogia Albo Krotkie opi-*

[2] Istnieją już zdecydowanie nowsze badania, będące wynikiem prac międzynarodowego zespołu badaczy, zebrane w monografii zbiorowej *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, oprac. S. Narbutas, Vilnius 2011.

sanie Wielkich Książąt Litewskich y ich wielkich a mężnych spraw woiennych, W. Wijuka Kojałowicza *Historiae Lituanae*, *Ustawa Rządowa z dn. 3 maja*, Sz. Konarskiego *O obowiązkach polaka* [*sic*!], odezwa powstańcza z roku 1863 M. Akielewicza, dajny kontestujące ten zryw, materiały carskiej komisji śledczej z procesu Z. Sierakowskiego, *Priekalba* [Przedmowa] J. Basanavičiusa do pierwszego numeru „Aušry". Linkevičiūtė-Rimavičienė, uważnie przygląda się ich migotliwym sensom i kontekstom narracji (powstałym na styku języków i tradycji kręgu starobiałoruskiego, łacińskiego i polskiego), gdzie można wytropić ów niejednoznaczny co do swej treści fenomen „kultury i języka litewskiego". Jak dowodzi autorka, mechanizm konstruowania rodzimego mitu politycznego i ideologii narodowej (szczególnie składniki niejednoznaczne, wtórne, poddane obróbce) można prześledzić poprzez badanie dyskursu, strategii komunikacji, niuansów werbalnych zawartych w tekstach, mających szczególną kreacyjną moc. Badaczka docieka, jak w perspektywie stuleci „wielka litewska narracja o sobie" meandruje, przekształca, reaguje na kolejne wyzwania dziejowe, integruje wartości zastane, a czasami ulega manipulacjom silniejszych. Mamy więc do czynienia z ciekawie zaaranżowanym rozpoznaniem kulturotwórczej (ze szczególnym naciskiem na wartości ideowe) roli szlachty, wchodzącej w wieku XIX w interakcje z emancypującym się chłopstwem i inteligencją (drugi plan tego procesu stanowi wskazanie udziału kolonizatorów, w szczególności Rosji, której działania rozpatrywane są od doby rozbiorów po konsekwencje paktu Ribbentrop-Mołotow i okres Litwy Sowieckiej).

Dość zaskakującym autorskim posunięciem (choć zastosowanym świadomie) jest dołączenie *Epilogu*, gdzie zamiast wniosków otrzymujemy współczesną, ocierającą się o początek XXI wieku reportażową historię odzyskania rodowego gniazda przez potomka Platerów Dominika jako ilustrację trwałości zasady *noblesse oblige*, pielęgnowanej na przekór implementowanej przez dziesięciolecia sowieckiej ideologii.

Czas na uwagę natury ogólniejszej. Otóż od kilku lat w Polsce wobec środowiska akademickiego płyną apele o zintensyfikowanie badań in-

terdyscyplinarnych, mających dać nowy impuls do rozwoju poszczególnych dyscyplin naukowych. Recenzowana monografia zarówno dobitnie dowodzi jawnych korzyści takiego postępowania, jak też uzmysławia skalę wyzwań czekających na badacza. Atuty zostały wymienione wyżej, z kolei mankamentami są niekiedy dysproporcje w podziale materiału i dominacja jednej, „ulubionej" metodologii, drobne nieścisłości (będące wynikiem łączenia wiedzy z różnych obszarów), dążenie do generalizacji, które skutkuje pominięciem istotnych zjawisk przejściowych (uwaga dotyczy m.in. bilingwalnego ruchu kulturalnego Żmudzinów w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. czy udziału opiniotwórczych w epoce historyków Litwy J.I. Kraszewskiego i M. Balińskiego). Jeśli chodzi z kolei o zaplecze badawcze, postulowałabym uwzględnienie we fragmentach wywodu poświęconego kontekstowi zrywu 1863 r. najnowszych litewskich badań nad pamięcią zbiorową[3], podobnie w przypadku samej kategorii „pamięć zbiorowa" funkcjonalniejsza dla rozważań autorki wydaje się typologia J. Assmanna i M. Halbwachsa (s. 93). Z obszaru literatury zasadnie przywołany zostaje A. Mickiewicz jako ikona mentalności zbiorowej swoich czasów, w tym jednak przypadku przydałoby się gruntowniejsze osadzenie w badaniach (poza studium V. Kubiliusa mamy dostępne prace J. Riškusa i A. Kalėdy). Gwoli ścisłości wypada również dodać, iż o bliskości języka litewskiego i sanskrytu na długo przed J. Basanavičiusem pisali R.K. Rask, Fr. Bopp i A. Schleicher, o pozycji litewszczyzny w czasach WKL istnieją prace polskie[4], a weryfikatorem sądu o rzekomym litewskim barbarzyństwie po wielekroć bywał Kraszewski[5]. Spoglądając z szerszej perspektywy na tzw. punkty „orientacyjne" studium, za taki uznaje autorka datę uka-

[3] *1863–1864 m. sukilimas. Istorija ir atmintis*, oprac. Z. Medišauskienė, D. Staliūnas, Vilnius 2016.

[4] B. Walczak, *Język litewski w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Scripta Eophilologica Posnaniensia" 2018, t. XVIII, s. 231–237.

[5] Por. T. Bujnicki, *Litewscy „barbarzyńcy" w powieściach historycznych Kraszewskiego*, [w:] *Europejskość i rodzimość. Horyzonty twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Poznań 2006, s. 23-50; I. Szulska, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa 2011.

zania się „Aušry" (1883) i dokładnie przygląda się paradoksom, kontekstom i efektom procesu samoidentyfikacji Litwinów zainicjowanego na łamach periodyku, co zresztą brzmi przekonująco, natomiast nie ulega wątpliwości, że dalszą pracę (w bardziej racjonalnym, pozytywistycznym wydaniu) wykonało grono „Varpasa" (1886–1905) i innych publicystów pism litewskich o nader spolaryzowanej orientacji polityczno-ideologicznej po roku 1905.

Jeszcze słówko o stylu litewskiej badaczki. Czytelnik może być nieco zdezorientowany feerią terminów i perspektyw analitycznych, jednak w osobie autorki zyskuje przewodniczkę obdarzoną niewątpliwym zacięciem polemicznym. Jakże wiele w tym tekście, niekiedy brzmiącym eseistycznie czy publicystycznie, odniesień do wędrówki i niespodzianek, które jej towarzyszą! Na pewno przed nami intelektualna przygoda, gdzie czasami wcale nie chodzi o dotarcie do ostatecznej konkluzji, tylko o sformułowanie ciekawych, niewygodnych, wręcz zaskakujących pytań do tekstów, składających się na litewski metadyskurs historyczny i tożsamościowy, choć kanonicznych, to, jak widać, wciąż poddających się nowym interpretacjom. Wybrane, wtrącone niejako mimochodem, kwestie powinny pozostać z czytelnikiem na dłużej, np. jaki faktycznie wpływ ma zjawisko zacierania wspólnoty polsko-litewskich doświadczeń, wzmacniające niezbicie proces hybrydyzacji kultur w dobie dzisiejszej Litwy?

Recenzowaną pracę zamyka bibliografia, streszczenie w języku angielskim i wykaz haseł osobowych. Dołączono też aneks, zawierający kopie archiwaliów z zasobów archiwów wileńskich (m.in. okładkę pierwszego numeru „Auszry" i *Priekalba* [Przedmowa] J. Basanavičiusa; okładki dwóch wydań *Kroniki* M. Stryjkowskiego; okładkę *Historiae Lituanae* W. Wijuk Kojałowicza i autorską dedykację K.L. Sapiedze; faksimile *Ustawy Rządowej* (*Konstytucji 3 maja*); kopię *Zaręczenia wzajemnego Oboyga Narodów*; fragment studium *Szymon Konarski* (*O obowiązkach polaka* [sic!]); okładkę publikacji *Сигизмунд Сераковскій и его казнь, с предшествовавшими польскими манифестаціями в Вильне в 1861-1863 годах*; list pasterski

biskupa M. Wołonczewskiego z roku 1863, nawołujący powstańców do złożenia broni.

Po ukazaniu się studium Jolity Linkevičiūtė-Rimavičienė na lokalnym rynku wydawniczym zostało ono zaprezentowane szerszej publiczności w Wilnie, Kownie i Ambasadzie Republiki Litewskiej w Warszawie. Na pewno ze względu na oryginalnie ujętą problematykę powinna zainteresować badaczy różnych dyscyplin naukowych także nad Wisłą i doczekać się przekładu na język polski[6]. Dopiero wówczas zrodzi się szansa na nawiązanie konstruktywnego dialogu i refleksji nad jej przesłaniem w szerszym gronie spadkobierców wspólnej spuścizny dziejowej „spod znaku Orła".

[6] Dotychczas w Polsce ukazał się tylko fragment tej pracy, zob. J. Linkevičiūtė-Rimavičienė, *Sunykusios lietuvių civilizacijos pėdsakai Abiejų Tautų Respublikos dirvoje*, „Prace Bałtystyczne. Język – Literatura – Kultura", red. N. Birgiel i D. Roszko, t. 7, Warszawa 2018 (w języku litewskim).